

Het neo-sociaal darwinisme: een theorie over mensen zonder menselijke kenmerken

Willy van Poucke

Een geliefkoosde titel boven polemische bijdragen in de sociologie is "Bringing ... back in", waarbij de puntjes reeds stonden voor "men" (1), "society" (2) en "beasts" (3). Onder de laatste titel schreef Pierre L. van den Berghe in 1974 een artikel in de *American Sociological Review*, en in het *A.S.T.*, 1978, nr. 2 (4) houdt hij opnieuw een pleidooi voor de overbrugging van biologie en sociologie. Genoemde polemieken verdedigen alle een meta-theoretische keuze voor één bepaald niveau van theoretiseren. Een mogelijke keuze is die voor de klassieke sociologische verklaring op het niveau van het sociale, een standpunt dat in de hele geschiedenis van de sociologie af te rekenen had met kritiek van psychologisch reductionisten, die als enig legitiem niveau van verklaren van maatschappelijke verschijnselen het individuele aanwezen. Van den Berghe drijft het reductionisme alweer een stap verder tot bij het dier toe. Bij lezing van zijn artikel rezen bij mij een aantal vragen, waarvoor ik geen antwoord, noch mogelijkheid tot beantwoording, vond binnen het door hem voorgestelde onderzoeksprogramma. Deze vragen uitdiepen is wat ik in het hiernavolgende wil betrachten. Een wetenschapsprogramma beproeven op zijn probleemoplossende capaciteit lijkt mij nuttiger en constructiever dan het opnieuw herhalen van de argumentatierondes die als gevoerd zijn over de vraagstukken reductionisme-antireductionisme, dualisme-monisme, structuur-proces, enz.

1. Omtrent de drie hoofdmechanismen die maatschappijen genereren

In zijn artikel onderscheidt Van den Berghe drie mechanismen die in evolutionaire volgorde het ontstaan van zelfs de meest ingewikkelde maatschappijen

kunnen verklaren. Deze zijn verwantschapsselectie, wederkerigheid en dwang. Het gemak waarmee vanuit deze elementaire mechanismen naar het ontstaan van maatschappelijke structuren toe geredeneerd wordt roept een aantal bedenkingen op.

De plaats van wederkerigheid als basis van relaties tussen mensen is centraal in tal van sociologische theorieën. De betekenis die door Van den Berghe aan wederkerigheid wordt gegeven is die welke doorgaans aan het begrip ruil wordt gehecht: "wederkerigheid is de basis van een relatie wanneer de bewuste verwachting bestaat dat voor belonend gedrag een tegenprestatie zal worden geleverd" (p. 213). Ruil is een vorm van handelen in wederkerigheid. Wederkerigheid of reciprociteit in ruime zin is echter een kenmerk van meer dan alleen ruilrelaties: zij is van belang in elke vorm van symbolische interactie. Taalgebruik, niet-verbale communicatie, interpretatie van symbolen, zoals verkeerstekens, berusten alle op het vertrouwen dat de leden wederkerig gelijke betekenissen aan dezelfde symbolen (klanken, gebaren, tekens) toekennen. Het prototype van wederkerig gedrag lijkt mij communicatie (altijd gemedieerd door symbolen, aangezien mensen geen rechtstreekse toegang tot elkaars hersenen hebben) eerder dan de man-vrouw binding (p. 214) te zijn. De notie vertrouwen geldt dan ook niet alleen met betrekking tot het al dan niet belonende gedrag van anderen, maar is een fundamentele voorwaarde voor de handhaving van de symbolische orde. Leden van maatschappijen vertrouwen er op dat aan woorden bepaalde betekenissen worden gegeven, dat de opgestoken arm van een politieagent een verplichting tot stoppen inhoudt, dat normen en regels effectief zijn. Zou de oorzaak dat wij vreemdelingen niet vertrouwen (p. 215) er ook niet grotendeels in gelegen zijn dat wij er aan twifelen of zij in staat zijn onze symbolische orde te begrijpen en ernaar te handelen?

Mensen zijn kosten en baten berekenende individuen en als zij baat vinden bij bedrog, dan is de kans groot dat zij het inderdaad gaan plegen. Aan bedrog echter een zo belangrijke selectiedruk voor de verdere cognitieve ontwikkeling toeschrijven als in het artikel van Van den Berghe gebeurt, is vergezocht. Aangezien de menselijke cognitieve ontwik-

keling duidelijk berust op het vermogen van de mens om zijn wereld te benoemen, en via taalmechanismen mededeelbaar en kenbaar te maken, is het de linguïstische verwerking van de wereld, en verder de mogelijkheid om de verwerking van vroegere generaties, door de uitvinding van het schrift, aan latere generaties over te dragen, die bepalend is voor de kennis-evolutie van de mens. Taal is hier de initiële, schrift de bijkomende noodzakelijke voorwaarde voor de kennisontwikkeling. Kenmerkend voor de menselijke soort is dat zij betekenisdragende symbolen kan fabriceren die wederkerig kunnen worden begrepen. Deze symbolen geven richting aan het feitelijk handelen (en vice versa), en kunnen niet worden gereduceerd tot geraffineerde vormen van bedrog, die erop gericht zijn ongelijke wederkerigheid te maskeren, zoals Van den Berghe aanhoudt. De stelling dat taal- en taalgebruik eerder dienen tot leugen, bedrog en zelfbedrog (p. 215) dan tot kennis en informatieoverdracht, zou impliceren dat de taal wel een bijzonder ongeschikt middel tot overleving van de soort is. De individualistische aanpak blijkt de auteur hier tot een wanbegrip gevoerd te hebben van de functie die het middel taal voor de menselijke soort heeft. Het individueel taalgebruik kan natuurlijk tot bedrieglijk najagen van het eigenbelang gebruikt worden. Moeilijker te bevatten echter is de wijze waarop om het even welke "invisible hand" er kan in slagen om de som van bedrieglijk aangewend taalgebruik om te zetten tot een middel waarmee mensen in het algemeen er in slagen hun wereld, hun soortgenoten en henzelf benoembaar, kenbaar en mededeelbaar te maken.

Zonder een gedeeld universum van betekenissen is menselijk sociaal leven ondenkbaar. Voor dit fundamenteel aspect van de menselijke sociale werkelijkheid schijnt de sociobiologie geen oog te hebben. Het is echter de noodzakelijke voorwaarde voor de uitbreiding van ruilverkeer. Het is het voornaamste van Durkheims niet-contractuele elementen van contracten.

Het derde hoofdmechanisme in Van den Berghe's evolutionaire volgorde is dwang (p. 216 e.v.). De plaats van dwang als sociaal structurerend middel en als bepaler van het succes van bepaalde defi-

niëringen van betekenissen, waarden en normen, staat centraal in de sociologie in het algemeen. Dat dwang pas tot ontwikkeling zou komen na systemen van wederkerigheid, zoals in het artikel wordt beweerd, is echter aanvechtbaar. De regulatie van de competitie over hulpbronnen door dwangmechanismen, zoals hiërarchisering en territorialiteit, is bij dieren genoegzaam bestudeerd. Systemen van wederkerigheid bij dieren moeten echter nog gevonden worden (p. 213). Waarom, als dwang als regulatief middel van dierenmaatschappijen eerder en algemener blijkt te zijn ontwikkeld dan wederkerigheid, wordt de volgorde voor menselijke maatschappijen omgekeerd? De ontwikkeling die door Van den Berghe wordt geschetst lijkt eerder een maatschappelijk-historische dan een biologisch-evolutionaire te zijn.

2. Mensen zijn mannen

Als randbemerking die bij het artikel te maken is, wil ik er op wijzen dat er op een manier over mensen gesproken wordt die van mannen actoren en van vrouwen actiedoeleinden maakt. Vrouwen worden toegeëigend. Zij worden gestolen van andere mannen (p. 210, 217, 218). De concurrentiestrijd, die hier paradigmatisch is voor het begrip van het functioneren van menselijke maatschappijen, wordt alleen door mannen gevoerd. Deze visie is een onmiddellijke consequentie van het hanteren van een verklaringsschema dat enkel op een beperkt domein van menselijk handelen toepasbaar is, gekoppeld aan voorwaarden aanwezig in het sexisme van de Westerse cultuurkring. Het uitgangspunt van de belangenmaximaliserende individuele actor is enkel inzichtbevorderend voor de verklaring van het handelen in een institutionele omgeving als de markt. Het is inzichtbelemmerend bij de verklaring van handelen in particularistische omgevingen (familie, clan, stam, gemeenschap, cliques, vriendengroepen e.d.), die echter een niet te onderschatten gedeelte van de sociale werkelijkheid uitmaken, en waarin actiedoeleinden in grote mate op het belang van anderen gericht zijn (5).

Vanuit het perspectief van de belangenmaximaliserende actor zijn de co-actoren ofwel concurrenten, ofwel

beschikbare instrumenten. Dit perspectief tot paradigmatisch voor de verklaring van menselijk sociaal handelen maken is, zoals gezegd, alleen geoorloofd om een bepaald domein van het menselijk handelen inzichtelijk te maken, maar dan ook niet meer dan dat bepaalde domein. Zoals hier bleek heft het zichzelf logisch op, in die zin dat het hele categorieën van handelende mensen (hier de vrouwen) terugbrengt tot handelingsonbekwame objecten.

3. Emergente eigenschappen

Van den Berghe onderschrijft een gedragspostulaat dat gemeenschappelijk is aan het darwinisme en aan de klassieke economie, nl. dat menselijk handelen gericht is op individuele belangenmaximalisatie en dat maatschappijen het resultaat zijn van die concurrerende individuele belangen en niets meer. Dit uitgangspunt kan wetenschapstheoretisch worden ingekaderd in een fysicalistisch standpunt. Sociale verschijnselen zijn reduceerbaar tot individuele, individuele tot biologische, en niets belet ons om de reeks voort te zetten, biologische tot chemische, chemische tot atomische en quantumfysische kenmerken.

Dergelijk reductionistisch uitgangspunt druist vanzelfsprekend in tegen elke notie van emergentisme. Pierre van den Berghe stelt dan ook dat eigenschappen van collectiviteiten steeds herleidbaar zijn tot eigenschappen van afzonderlijke leden. Emergente eigenschappen bestaan niet (p. 220).

Deze positie schept een aantal moeilijkheden voor de studie van complexe objecten. Het is bijvoorbeeld zo dat, zelfs indien collectieve verschijnselen herleidbaar zijn tot individuele, daaruit niet volgt dat kennis van de individuele eigenschappen predicties omtrent collectieve configuraties mogelijk maakt. Het is onmogelijk om op basis van de eigenschappen van de samenstellende delen (bijv. chemische elementen, cellen, individuen) de eigenschappen van complexen (chemische samenstellingen, organismen, groepen) te voorspellen. Uit de studie van "vrije" electronen kan bijv. nooit worden afgeleid wat hun configurationeel gedrag in de context van zelfs het meest eenvoudige atoom zal

zijn. Ik wijs in de eerste plaats op dit probleem, dat in de fysische wetenschappen algemeen ervaren wordt, omdat in de sociobiologie al te gemakkelijk vanuit genetische en individuele kenmerken naar sociale structuurkenmerken toe wordt geredeneerd.

Alvorens resoluut voor reductie te kiezen is het noodzakelijk de argumenten voor emergentie te onderzoeken. Het is inderdaad al te gemakkelijk een probleem "op te lossen" door het, zonder nader onderzoek, tot pseudo-probleem te bestempelen. De idee dat zoiets als emergente eigenschappen uit een bepaalde constellatie van elementen kunnen oprijzen, eigenschappen die niet uit de elementaire kenmerken worden afgeleid en er evenmin op terug te voeren zijn, is aanvankelijk gesteld bij problemen als het ontstaan van leven, de verhouding lichaam-geest en tenslotte collectieve verschijnselen. Reductie is met succes mogelijk gebleken tussen scheikunde en fysica, disciplines die echter nauw verwant zijn. Het ziet er eveneens naar uit dat de kansen schoon zijn voor de reductie van de biologie tot de chemie (ontstaan van leven). De mogelijkheid van reductie wordt echter heel wat onwaarschijnlijker (zij het niet bij voorbaat uitgesloten) als de wetenschappen die complexere objecten bestuderen in beschouwing worden genomen. Denk hierbij aan het voorbeeld dat Popper geeft om de omvang van het reductieprobleem aan te duiden, nl. de ongerijmdheid om bijv. de ideeën die door de ideeëngeschiedenis bestudeerd worden te reduceren tot fysische toestanden en processen bij hun scheppers (6).

Om terug te keren tot de principiële reduceerbaarheid van collectieve verschijnselen tot individuele. Een maatschappij kan niet bestaan zonder haar samenstellende individuen. Deze uitspraak is triviaal. Hij is bovendien misleidend. De samenstellende leden van de maatschappijen uit de Griekse oudheid zijn reeds lang tot stof vergaan, maar die maatschappijen zijn nog werkelijkheid in die zin dat hun invloed op de hedendaagse Westerse maatschappijen nog steeds werkzaam is. Een maatschappij, of beter, de cultuur die zij produceert, overleeft haar leden. Door het feit dat mensen hun communicatie, zowel inhoudelijk als vormelijk, kunnen "bevriezen" in symbolen, die kunnen opslaan in schrift, beeld en

steeds herhalende handelingen (instituties), scheppen zij een objectieve wereld. Nu is het voor elk produkt virtueel mogelijk dat het zijn producent overleeft - een vogel kan bijv. het nest van zijn dode voorganger gebruiken -, maar voor de menselijke culturele overlevering komt daarbij dat er materiële produkten zijn ontwikkeld die dienen tot drager van door de producent bedoelde betekenissen (bijv. boeken). Menselijk sociaal handelen verklaren met verwaarlozing van de invloed van de culturele werkelijkheid komt neer op het prijs geven van de mogelijkheid tot inzicht in de ontwikkelingsdynamiek van de menselijke soort.

4. Sociologie en sociobiologie

De kritiek die door Van den Berghe op de sociologiebeoefening wordt uitgeoefend is scherp en voor een groot gedeelte gepast. Of de tekortkomingen van de sociologie zo gemakkelijk kunnen worden tenietgedaan door de sociobiologie, als hij het laat voorkomen, is echter een andere kwestie. Het zou interessant zijn als de verklaring van de maatschappelijke evolutie kon worden ingepast in de darwinistische theorie. Een dergelijke brug tussen sociale wetenschappen en natuurwetenschappen zou ieder die de eenheid van de wetenschappen in het hart draagt verheugen. De pogingen die tot nog toe zijn ondernomen zijn echter geen van alle geslaagd. Zo is ook Van den Berghe's evolutionaire schets van de menselijke socialiteit inconsistent (dwang en wederkerigheid, zie hiervoor) en ontoereikend om de unieke kenmerken van de menselijke soort, met name haar enorm vermogen tot exosomatische aanpassing (vooral de uitvinding van taal en schrift) en de sociale en culturele kenmerken die hierdoor emergeerden, te verklaren.

Het verlangen om het cultureel relativisme, dat zo typisch is voor de sociologische verklaringswijze, te overwinnen door zich te richten op de vaststelling van universele regelmatigheden op het niveau van het pre-verbale gedrag van mensen is begrijpelijk. Het heeft echter tot gevolg dat het objectgebied van de sociologie ontzettend wordt vernauwd en dat de problemen die de belangstelling van de socioloog wegdragen eenvoudigweg niet aan

de orde komen. Het is de complexiteit van de sociale werkelijkheid die elk streven naar predictie, uitgaande van een aantal elementaire principes eigen aan de soort, haast ondoenbaar maakt, zoals J.S. Mill al beseftte, toen hij schreef: "(...) I do not think anyone will contend that it would have been possible, setting out from the principle of human nature and from the general circumstances of the position of our species, to determine a priori the order in which human development must take place, and to predict, consequently, the general facts of history up to the present time" (7).

Noten

1. G.C. Homans, "Bringing men back in", *A.S.R.*, 1964, 29, pp. 809-818.
2. A.H. Barton, "Bringing society back in", *American Behavioral Scientist*, 1968, 12, pp. 1-9.
3. P.L. van den Berghe, "Bringing beasts back in: toward a biosocial theory of aggression", *A.S.R.*, 1974, 39, pp. 777-788.
4. Idem, "Een brug tussen paradigma's. Sociobiologie en de sociale wetenschappen", *A.S.T.*, 1978, 5, pp. 197-225.
5. Zie hiervoor o.a. Sen: "Rational fools: a critique of the behavioural postulates of economic theory", *Philosophy and public affairs*, 1977, 6, pp. 317-344; zie ook institutionele economen zoals K. Polanyi: *The great transformation*, New York, Farror, 1944; Polanyi, Arendsberg, Pearson (eds.): *Trade and market in the early empires*, Glencoe, The Free Press, 1975. Verder B. Barber, "Absolutization of the market: some notes on how we got from there to here", in: Dworkin, Bermant, Brown, *Markets and morals*, New York, Wiley, 1977, pp. 15-33.
6. K.R. Popper, *Objective knowledge. An evolutionary approach*, Oxford, Clarendon, 1972. Het zal de lezer duidelijk zijn dat onze argumentatie die in de paragraaf die op de noot volgt parallel loopt aan de door Popper gevolgde in o.c. pp. 292-301.
7. J.S. Mill, *A system of logic*, VI, hfdst. X, par. 4.